

Bestuur en bestuurders in Nedermaas, 1794-1814

Maaslandse Monografieën, 83

Onder redactie van

Prof. Dr. A.-J.A. Bijsterveld (voorzitter)
Dr. W.J.M.J. Rutten (redactiesecretaris)
Prof. Dr. A.M.J.A. Berkvens (vicevoorzitter)
Prof. Dr. A.P.O.O. Janssens
Dr. R. Nouwen
Prof. Dr. E. Put

Raad van Advies

Drs. Th.J.F.M. Bovens (Maastricht)
H. Reijnders (Hasselt)
Prof. Dr. C. Bruneel (Louvain-la-Neuve)
Prof. Dr. A. Heinen (Aken)
Prof. Dr. P.M.M. Klep (Nijmegen)
Prof. Dr. A. Labrie (Maastricht)
Prof. Dr. J.M.W.G. Lucassen (Amsterdam)
Prof. Dr. J.C.G.M. Jansen (Maastricht)
Prof. Dr. H. Soly (Brussel)
Prof. Dr. R. van Uytven (Antwerpen)

De in deze serie verschenen delen staan vermeld op pag. 398.

Stichting Maaslandse Monografieën

De Stichting Maaslandse Monografieën werd in 1964 in het leven geroepen door het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en Limburgs Geschied- en Oudheidkundig

Genootschap en staat onder bestuur van:

Drs. F.L.J.F. Jadoul (voorzitter)
Prof. Dr. A. Knotter (secretaris)
Drs. H.J.L.M. Boersma MBA (penningmeester)
Drs. J. Kievits
Prof. Dr. P.M.J.E. Tummers (vicevoorzitter)

Bestuur en bestuurders in Nedermaas, 1794-1814

Met bijzondere aandacht voor
het lokale bestuur in het kanton
Wittem/Gulpen

door

KEES SCHAAPVELD

Hilversum
Verloren
2017

Op het omslag:
Briefhoofd van de *commissaire du Directoire exécutif* van Nedermaas (1795-1799),
met vele door de Franse Republiek gebruikte symbolen. Collectie RHCL. Zie p. 24.

ISBN 978-90-8704-665-1

© 2017 Kees Schaapveld & Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Typografie Rombus, Hilversum
Omslagontwerp Het Lab, Arnhem
Druk Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the author and publisher.

Inhoud

1	Schets van het onderzoek	9
1.1	Inleiding	9
1.2	Stand van onderzoek over bestuur en bestuurders in Nedermaas tussen 1795 en 1814	11
1.3	Onderbelichte aspecten van het bestuur in de Franse tijd	14
1.4	Vraagstelling	15
1.5	Afgrenzing	16
1.6	Primaire bronnen	16
1.7	Korte biografieën	18
2	De vestiging van het Franse bestuur, november 1794-december 1795	20
2.1	Inleiding en bestuurlijke context	20
2.2	Bestuur en bestuurders van het voorlopige arrondissement Maastricht	25
2.3	Het lokale bestuur in het voorlopige arrondissement Maastricht	32
2.4	Terugblik op het eerste jaar van het Franse bestuur in Nedermaas	42
3	De periode van het Directoire, december 1795-november 1799	43
3.1	Inleiding en bestuurlijke context	43
3.2	Het departementale bestuur van Nedermaas	47
3.3	Verkiezingen onder het Directoire	60
3.4	Het kantonnale bestuur tot aan de staatsgreep van 18 Fructidor V	70
3.5	Het bestuur van het kanton Wittem tot aan de staatsgreep van 18 Fructidor V	73
3.6	Het kantonnale bestuur na de staatsgreep van 18 Fructidor V	79
3.7	Het bestuur van het kanton Wittem na de staatsgreep van 18 Fructidor V	85
3.8	Wittem: een doorsnee kanton?	103
3.9	Terugblik op het tijdperk van het Directoire in Nedermaas	105
4	De periode van Consulaat en Keizerrijk, 1799-1814	107
4.1	Inleiding en bestuurlijke context	107
4.2	Departementaal bestuur	113
4.3	Arrondissementsbestuur	122
4.4	Verkiezingen onder Consulaat en Keizerrijk	128
4.4.1	Verkiezingen volgens de grondwet van het jaar VIII	128
4.4.2	Verkiezingen volgens de grondwet van het jaar X	132
4.4.3	Verkiezingen tijdens het Keizerrijk	134

4.5	Communaal bestuur	147
4.5.1	Verslagen van het bestuur van de commune Gulpen, 1803-1811	152
4.5.2	Verslagen van de raad van de commune Vaals, 1802-1813	165
4.5.3	Register van de maire van Slenaken	171
4.6	De laatste maanden van het Franse bestuur in Nedermaas	173
4.7	Terugblik op het tijdperk van Consulaat en Keizerrijk in Nedermaas	177
5	Van Frans naar geallieerd bestuur, januari-juli 1814	178
5.1	Bestuurlijke en territoriale aspecten	178
5.2	Persoonlijke trajecten	184
6	Frans financieel beleid en bestuur 1796-1814	191
6.1	Financiën en belastingen onder het Directoire	191
6.2	Financiën en belastingen onder Consulaat en Keizerrijk	220
6.3	Belastingdruk	239
7	De Franse dienstplicht in Nedermaas	243
7.1	Wetgeving inzake militaire dienstplicht, 1798-1804	243
7.2	Aantallen dienstplichtigen in Nedermaas en hun overlevingskans	247
7.3	Uitvoering van de dienstplichtwetten in Nedermaas en het kanton Wittem/Gulpen	249
7.4	Terugblik op vijftien jaar Franse conscriptie in Nedermaas	255
8	Kenschets van groepen bestuurders	257
8.1	Inleiding	257
8.2	Evolutie van het bestuur van het kanton Wittem naar communes van het kanton Gulpen	259
8.3	Vrijmetselaars	260
8.4	Voormalig Staatse functionarissen	263
8.5	Voormalig Luikse functionarissen	265
8.6	Vaalser notabelen	267
8.7	Adel	270
8.8	'Nieuwe mannen'	274
8.9	Tijdelijke bestuurders van buiten Nedermaas	276
8.10	Afsluitende opmerkingen	277
9	Citoyens en administrés van Nedermaas	278
9.1	Beschrijving van de bevolking	278
9.2	Taalsituatie	284
9.3	'Esprit public'	287
10	Conclusies	294

Bijlagen	300
A Korte biografieën van bestuurders van Nedermaas	300
B Franse bestuurlijke termen verklaard	337
C Chronologie	340
Gebruikte afkortingen	342
Geraadpleegde bronnen en literatuur	343
Samenvatting	357
Résumé	362
Zusammenfassung	368
Summary	373
Personenregister	378
Plaatsnamenregister	391
Addendum: valorisatie	394
Curriculum vitae	397
Tabellen	
1.1 Publicaties over het lokale bestuur in Nedermaas in de Franse tijd	13
2.1 Chronologie van enkele bestuurlijke veranderingen	21
2.2 Op 30 november 1794 aangestelde administrateurs van het voorlopige arrondissement Maastricht	27
3.1 Leden van de centrale administratie van Nedermaas	48
3.2 Opeenvolgende vormen van het kiesstelsel in Nedermaas	61
3.3 Bestuurders van het kanton Wittem, begin 1796 tot begin 1800	76
4.1 Leden van de <i>conseil général</i> van Nedermaas benoemd in 1800	116
4.2 Leden van de <i>conseil</i> van het eerste arrondissement (Maastricht)	124
4.3 Gebrek aan verband tussen inwonertal en arrondissementsbegroting	126
4.4 Verkiezingen in het kanton Gulpen, 13-17 Messidor XII (2-6 juli 1804)	137
4.5 Aantallen geregistreerde kiesgerechtigden in het kanton Wittem/Gulpen	140
4.6 Gulpense leden van het kiescollege van het arrondissement Maastricht	146
4.7 Benoemde <i>maires</i> en <i>adjoints</i> , kanton Wittem, 1800	148
4.8 Maires en <i>adjoints</i> van de communes van het kanton Wittem/Gulpen, 1800-1814	151
6.1 Soorten nationale belastingen onder het Directoire, Consulaat en Keizerrijk	209
6.2 Opgelegde directe belastingen in het kanton Wittem over het jaar VII (in francs)	213
6.3 Vergelijking van directe belastingen tussen belastingjaren en kantons	214
6.4 Aanslagen directe belastingen, berekening van de vereiste borgsom en benoemde <i>percepteurs à vie</i> , jaar XII (afgerond op hele francs)	225
6.5 Belastingen opgelegd aan zes communes van het kanton Gulpen	229
6.6 Jaarlijkse aanslag voor de directe belastingen (inclusief opslagen) in Nedermaas (afgerond op hele francs)	230
6.7 Verdeling van de directe belastingen (inclusief opslagen) tussen de arrondissementen van Nedermaas, 1807 (afgerond op hele francs)	231

6.8	Directe belastingen in Noorbeek in 1807 (afgerond op hele francs)	233
6.9	Twaalf hoogst aangeslagenen voor de directe belastingen in Maastricht in 1812	236
6.10	Belangrijkste belastinginkomsten in Frankrijk, afgerond op miljoenen francs	237
6.11	Belastingen in het jaar 1813 in het Franse Keizerrijk	238
7.1	In dit hoofdstuk behandelde conscriptiewetgeving	243
7.2	Aantallen dienstplichtigen, kanton Gulpen, 1806-1809	253
8.1	Aantallen bestuurlijke posities in Nedermaas, 1796-1813	258
8.2	Achtergrond van het eerste Wittemse kantonbestuur	260
8.3	Achtergrond van bestuurders van zes communes in het kanton Gulpen in 1812	261
8.4	Adellijke Franse bestuurders in Nedermaas	271
8.5	Leden van de <i>conseil général</i> van Nedermaas in 1813	273
9.1	Gegevens van de volkstelling van het jaar IV (gegevens uit 1796-1797)	280
9.2	Aantallen geregistreerde inwoners van het kanton Wittem/Gulpen, het arrondissement Maastricht en het departement Nedermaas, 1796-1810/1811	282
9.3	Verboden publicaties in Nedermaas, 1804-1813	291

Kaarten

	Politieke indeling van de Maastreek tussen 1785 en 1794	193
	De communes van het kanton Wittem: Gulpen, Margraten, Slenaken, Vaals, Wijlre en Wittem. In 1802 werd dit kanton uitgebreid tot het kanton Gulpen, met de communes Mheer, Noorbeek, Oud-Valkenburg, Schin-op-Geul en Strucht	194
	Door Frankrijk geannexeerde gebieden, waaronder de negen Zuid-Nederlandse departementen in 1795	195
	Het departement Nedermaas met indeling in kantons, 1795-1802	196
	De gouvernementen-generaal van België, Nederrijn en Middenrijn tot 1 augustus 1814	197
	De gouvernementen-generaal van België en van Neder- en Middenrijn vanaf 1 augustus 1814	198

Hoofdstuk 1

Schets van het onderzoek

1.1 INLEIDING

In 1794 veroverden Franse revolutionaire legers de Zuidelijke Nederlanden, in het noord-oostelijke deel waarvan zij eind 1795 het Franse departement Nedermaas (*département de la Meuse-Inférieure*) vestigden. De politieke indeling van deze regio werd onder het ancien régime – dat wil zeggen de periode vóór 1794 – gekenmerkt door een wirwar van staatkundige eenheden, zoals blijkt uit de kaart op p. 193. Het gebied van het latere Nedermaas omvatte tientallen territoria die behoorden tot de Oostenrijkse Nederlanden, het prinsbisdom Luik, de Republiek der Verenigde Nederlanden en het losse verband van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie. Met de vestiging van het departement Nedermaas maakte de Franse Republiek korte metten met de politieke versnippering van dit gebied. De Franse inval in 1794 betekende het begin van de Franse tijd in Nedermaas die bijna twintig jaar duurde en waarin een totale omwenteling van de politieke en institutionele organisatie van dit gebied plaatsvond.

Maastricht had al eeuwenlang een bijzondere status als ‘tweeherige’ stad, met vanaf 1632 gezamenlijk bestuur van de prins-bisschop van Luik en de Staten-Generaal. In 1795 werd Maastricht de hoofdstad van het departement Nedermaas. Nedermaas werd begin 1796 onderverdeeld in 31 kantons, waarvan het kanton Wittem – dat in deze studie bijzondere aandacht krijgt – er één was. Het kanton Wittem bestond uit zes communes: Wittem, Gulpen, Margraten, Wijlre, Slenaken en Vaals. Wie in het jaar 1790 de luttele afstand van het dorp Gulpen naar het dorp Wittem liep kwam bij de brug over de Geul van de ene politieke eenheid in de andere. Gulpen was de hoofdplaats van het Land van ’s-Hertogenrade, onderdeel van de Landen van Overmaas van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Ook Vaals en Margraten waren Staats gebied. Wittem was een zogenaamd rijksonmiddellijk graafschap, behorende tot het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie. Wijlre en Slenaken waren ook ‘Duits’ gebied. Gulpen werd bestuurd door Staatse functionarissen: een burgemeester, een schout en zeven schepenen. Op kasteel Neubourg woonde Léonard Bernard baron de Hayme de Houffalize, die heer van Gulpen was (zie afbeeldingen op p. 10 en 201). Deze baron kwam uit Luik, waar hij in 1786-1787 burgemeester was geweest, en sprak uiteraard Frans, terwijl de Staatse functionarissen Nederlands spraken en – in tegenstelling tot de grote meerderheid van de katholieke bevolking – veelal protestant waren. Het rijksgraafschap Wittem (dat het kasteel Wittem en de dorpen Wittem, Mechelen, Epen, Wahlwiller en Nijswiller omvatte) behoorde aan Maximiliaan Frederik graaf von Plettenberg, die Duits sprak, en de administratie van Wittem werd ook in die taal gevoerd door drost Joachim Ignatius Isfordt, die zelf uit Münster kwam. In 1802 werd het kanton Wittem uitgebreid met de communes Mheer,

Léonard Bernard de Hayme, heer van Gulpen 1769-1795. Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie.

Noorbeek, Schin-op-Geul, Strucht en Oud-Valkenburg, alle vijf voormalig Oostenrijks gebied. De naam van het kanton werd daarbij gewijzigd in kanton Gulpen (zie kaart p. 194).

Tegenwoordig behoren Gulpen, Wittem, Wijlre en Slenaken tot de gemeente Gulpen-Wittem, Margraten, Mheer en Noorbeek tot de gemeente Eijsden-Margraten, en Schin-op-Geul, Strucht en Oud-Valkenburg tot de gemeente Valkenburg. Vaals is een aparte gemeente gebleven, met hetzelfde grondgebied als in de Staatse en Franse tijd. Nedermaas werd in 1815, met enige gebiedsuitbreiding in het noorden, de provincie Limburg, die met het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in 1830-1839 werd gesplitst in een Belgisch en een Nederlands deel. De Franse tijd in deze gebieden, van 1794 tot 1814, stond aan de wieg van de huidige situatie van gestandaardiseerd bestuur door een nationale overheid die taken delegeert naar provincies en gemeenten. De huidige provincies Nederlands- en Belgisch-Limburg danken hun ontstaan aan die periode. De Franse Republiek, later het Franse Keizerrijk, beproefde verschillende bestuursvormen, waaraan in Nedermaas en zijn kantons en communes duizenden personen deelnamen, aan de top steeds enkele Fransen van buiten Nedermaas, maar verder vrijwel allen lokale burgers. Deze studie heeft onderzocht hoe en door wie dat bestuur werd uitgeoefend. In dit eerste hoofdstuk worden doel, omvang en werkwijze van deze studie uiteengezet, en wordt aangegeven hoe deze studie past bij de bestaande literatuur.

1.2 STAND VAN ONDERZOEK OVER BESTUUR EN BESTUURDERS IN NEDERMAAS TUSSEN 1795 EN 1814

Over bestuur en bestuurders in Nedermaas in de Franse tijd is zeer veel gepubliceerd. Het is echter goed om dit overzicht te beginnen met standaardwerken over de Franse instituties in die tijd in het algemeen. Dat zijn in de eerste plaats de uitgebreide studies van Godechot en Pouillet die minutieus de Franse instellingen in deze periode hebben beschreven, eerst Pouillet voor het Franse bestuur in de ‘Belgische’ departementen en later Godechot voor dezelfde instituties, maar dan voor Frankrijk in het algemeen.¹ Bij Pouillet valt op dat hij zijn voorbeelden nauwelijks uit het departement Nedermaas haalde, en bij Godechot was dat vanzelfsprekend nog veel minder het geval. Toch zijn beide auteurs onmisbaar voor het begrip van de Franse instituties in deze tijd, ook voor een studie die Nedermaas betreft. In 1922-1929 publiceerde Verhaegen een lijvig werk in vijf delen met zijn visie op de Zuidelijke Nederlanden onder Frans bestuur tussen 1792 en 1814.² Hierin wordt Nedermaas regelmatig besproken, maar de meeste aandacht gaat toch uit naar de meer centrale departementen rond de steden Brussel, Antwerpen, Gent en Leuven.

Het hier beschreven onderzoek is zo veel mogelijk gebaseerd op Franse wetgeving uit die periode. Deze is in de loop der tijd bijeengebracht in verzamelbundels die tegenwoordig ook zijn gedigitaliseerd en, soms met enige moeite, terug te vinden op internetsites zoals die van <http://gallica.bnf.fr> en <https://books.google.nl>. Geciteerde wetgeving staat vermeld aan het einde van de bibliografie.

¹ Pouillet, *Les institutions françaises de 1795 à 1814*; Godechot, *Les institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*.

² Verhaegen, *La Belgique sous la domination française*.

Logie schreef een doorwrocht boek over de gerechtelijke instituties, de gerechtelijke functionarissen en hun werkwijze in de verschillende fasen van het Franse bestuur in de ‘Belgische’ departementen, gebaseerd op zijn eerdere proefschrift.³ De casus die Logie beschreef hebben helaas veel minder betrekking op het departement Nedermaas dan op de overige acht door Frankrijk ingelijfde departementen. De rechterlijke organisatie in Nedermaas is wel samengevat door Hardenberg en door Berkvens.⁴ Het rechtssysteem komt niet aan bod in deze studie, met uitzondering van enige aandacht voor de meest perifere instanties, de vredegerichten, die juist bij Logie weer niet worden behandeld.

Omdat het Franse bestuur sterk gecentraliseerd en gestandaardiseerd was loont het de moeite om de situatie in Nedermaas te vergelijken met die in departementen in het ‘oude’ Frankrijk en in andere geannexeerde gebieden zoals de departementen op de linker Rijnover. De literatuurlijst van dit proefschrift geeft voorbeelden van studies in de departementen Ain, Aube, Manche, Moselle en Var in het oude Frankrijk, het Dijledepartement in het huidige België, de Rijnlandse departementen en vooral het proefschrift van Graumann over het aan Nedermaas grenzende Roerdepartement.⁵

Nederlandse proefschriften die relevant zijn voor inzicht in (onderdelen van) de geschiedenis van Nedermaas zijn die van J.P.L. Spekkens (1951) (in het Frans), E.M.Th.W. Nuyens (1956), M.G. Spiertz (1964), H.A. Kamphuis (1995), M.C.A. Kessels-van der Heijde (2002), J. Welten (2007) en M.M. Lok (2009).⁶ Van het Belgische proefschrift van Hennebert uit 1928 (Université Libre de Bruxelles, in het Frans) is helaas alleen een samenvattend artikel beschikbaar.⁷ Van de gedegen licentiaatsverhandelingen van Winten uit 1962, Mullens uit 1964 en Hendrixx uit 1967 (Katholieke Universiteit Leuven, in het Nederlands) bestaan alleen niet-uitgegeven getypte en gefotokopieerde exemplaren.⁸ Elektronisch beschikbaar zijn enkele meer recente Vlaamse licentiaatsverhandelingen over aspecten van de Franse tijd in bepaalde ‘Belgische’ departementen, bijvoorbeeld die van Van Rode.⁹ Ook zijn verschillende artikelen uit Belgische tijdschriften, zowel in het Frans als in het Nederlands, bestudeerd voor dit proefschrift (zie verder in de literatuurlijst). De serie artikelen van Thielemans over het eerste jaar van het Franse bewind in de Belgische territoria verschaft veel informatie.¹⁰ Het proefschrift van Devleeshouwer over het eerste jaar van de Franse bezetting van de Zuidelijke Nederlanden relateert de negatieve beoordeling van Verhaegen van deze bezetting als uitplundering van de Belgische gewesten enigszins.¹¹ Het proefschrift van Darquenne beschrijft de Franse militaire dienstplicht in de Belgische departementen, met nadruk op het departement Jemappes.¹²

Tallose artikelen over Nedermaas, zowel kortere als meer uitgebreide, zijn sinds 1864 onder auspiciën van het – inmiddels Koninklijke – Limburgs Geschied- en Oudheidkundig

3 Logie, *Les magistrats des cours et des tribunaux en Belgique, 1794-1814*.

4 Hardenberg, *Inventaris* (1949); Berkvens, ‘Staatkundige en institutionele geschiedenis, 1794-1867’, 30-34.

5 Graumann, *Französische Verwaltung*.

6 Spekkens, *L'école centrale*; Nuyens, *De staatkundige geschiedenis*; Spiertz, *Maastricht*; Kamphuis, *De invoering van wetgeving*; Kessels-van der Heijde, *Maastricht, Maestricht, Mestreech*; Welten, *In dienst voor Napoleons Europese droom*; Lok, *Winduven*.

7 Hennebert, ‘L’organisation administrative’, 413-419.

8 Winten, *De verkoop van nationale goederen*; Mullens, *Het kanton Millen*; Hendrixx, *Het kanton Mechelen*.

9 Van Rode, *De conscripties*.

10 Thielemans, ‘Deux institutions centrales’.

11 Devleeshouwer, *L'arrondissement du Brabant sous l'occupation française, 1794-1795*.

12 Darquenne, *La conscription dans le département de Jemappes, 1798-1813*.

TABEL I.1 PUBLICATIES OVER HET LOKALE BESTUUR IN NEDERMAAS IN DE FRANSE TIJD*

Auteur(s)	Publicatie-jaar	Verkorte titel	Periode
Habets	1900	Correspondence inédite des maires de Sittard	1800-1803
Omlloo	1933	Het bestuur van Thorn en het kanton Maeseyk	1796
Spiertz	1964	Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw	1794-1800
Mullens	1964	Het kanton Millen tijdens de Franse overheersing	1794-1814
Hendrixx	1967	Het kanton Mechelen tijdens de Franse overheersing	1794-1800
Colson	1970	De rapporten van de kantonscommissarissen (Maaseik)	1797-1800
Baillien	1972	De rapporten van de kantonscommissarissen (Tongeren)	1797-1800
Tagage	1974	Vrijheid, gelijkheid en broederschap in het kanton Venlo	1794-1800
Maassen	1985	Conscription militaire 1798-1814 (Geulle)	1798-1814
Jonkergouw	1993	Het bestuur in de Franse tijd (Sittard)	1794-1814
Boersma	1993	Bestuurders en functionarissen van het kanton Eijsden	1796-1800
Spee	1994-1995	Het kanton Weert tijdens de eerste jaren van de Franse overheersing	1795-1799
Augustus e.a.	2001	Heil en broederschap in het kanton 's-Hertogenrade	1794-1800
Welten	2007	In dienst voor Napoleons Europese droom (Weert)	1794-1814
Franssen	2009	Wahlwiller in het eerste jaar van de Franse bezetting	1794-1795

* Volledige gegevens in de literatuurlijst.

Genootschap gepubliceerd in de *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* (PSHAL).¹³

Monografieën over de geschiedenis van Nedermaas en aspecten daarvan zijn die van Roppe e.a. (1956), Colson (1970), Baillien (1972), Tagage (1974), Hasquin (1993), Ubachs (1994), en Augustus e.a. (2001).¹⁴

Hoofdstukken over de Franse tijd komen voor in algemene geschiedschrijvingen van Limburg, met name de Wit & Flament (1911), Nuyens (1956), Batta (ed., 1965), Alberts (1983) en Ubachs (2000).¹⁵ In 2015 is het driedelige standaardwerk *Limburg. Een geschiedenis* gepubliceerd. Hierin staat een hoofdstuk van Berkvens over de staatkundige en institutionele geschiedenis van Limburg in de periode 1794-1867, dus beginnend met de Franse tijd in Nedermaas.¹⁶

Veel informatie wordt verschaft in de Inleiding bij de *Inventaris der archieven van het arrondissement Maastricht en van het departement van de Nedermaas (1794-1814)* van Hardenberg en Nuyens.¹⁷

¹³ Het nummer van de PSHAL van 1989 is grotendeels gewijd aan 125 jaar Limburgse historiografie.

¹⁴ Roppe, 'Girard, commissaire du Directoire exécutif'; Tagage, 'Vrijheid, gelijkheid en broederschap'; Hasquin, *België onder het Frans bewind*; Ubachs, 'De Franse tijd'; Augustus, *Heil en broederschap*.

¹⁵ De Wit en Flament, 'De vorming der heerschappen'; Nuyens, *De staatkundige geschiedenis*; Batta, *Limburg's verleden*; Alberts, *Geschiedenis*; Ubachs, *Handboek*.

¹⁶ Berkvens, 'Staatkundige en institutionele geschiedenis, 1794-1867', 23-66.

¹⁷ Hardenberg, *Inventaris* (1946), vii-xcv.

In tabel 1.1 zijn publicaties vermeld die aspecten van het lokale bestuur in Nedermaas in de Franse tijd behandelen. Het is duidelijk dat de periode van het Directoire (1795-1799) meer belangstelling van de auteurs had dan die van het Consulaat en het Keizerrijk (1799-1814). Hoewel Sittard niet in Nedermaas lag is het toch hier vermeld vanwege de latere opname in de Nederlandse provincie Limburg. Vele onderzoekers hebben gepubliceerd over specifieke plaatsen en personen in Nedermaas in de Franse tijd, in de *Publications* en de *Maasgouw*, maar ook in periodieken van lokale en regionale heemkundeverenigingen.

Ten slotte worden in deze studie enkele keren websites geciteerd bij gebrek aan betere primaire en secundaire bronnen. Daarbij dient uiteraard de nodige voorzichtigheid in acht te worden genomen.

1.3 ONDERBELICHTE ASPECTEN VAN HET BESTUUR IN DE FRANSE TIJD

Bij zo'n rijke oogst aan publicaties over de geschiedenis van Nedermaas zou men kunnen veronderstellen dat een nieuwe studie weinig kan toevoegen. Toch pretendeert het huidige onderzoek het inzicht te vergroten in tot dusverre onderbelichte aspecten van deze geschiedenis.

Naast de bestaande studies van kantons in Nedermaas (bijvoorbeeld 's-Hertogenrade, Venlo en Weert) en naast enkele korte publicaties over deelaspecten van de situatie in het kanton Wittem was een uitgebreide analyse van de volledige periode van het lokale Franse bestuur van het kanton Wittem (dat vanaf 1802 kanton Gulpen heette) van 1796 tot 1814 en van het bestuur van de communes Gulpen en Vaals van 1801 tot 1814 nog niet verricht.

In de bestaande historiografie over Nedermaas is meer aandacht besteed aan de periode van het Directoire (1795-1799) dan aan het woelige eerste jaar van Franse bezetting (eind 1794-eind 1795) en aan de periode van het Consulaat en het Keizerrijk (1799-1814). De huidige studie tracht aan dat eerste jaar en aan die latere periode evenwichtig aandacht te besteden, op departementaal niveau en vooral ook op lokaal niveau buiten Maastricht.

Veel is geschreven over bepaalde bestuurders in de Franse tijd, minder over anderen. Uit eerdere studies is niet altijd duidelijk wat hun achtergronden en motieven waren, en hoe familienetwerken bij het bestuur betrokken waren. Hier kan altijd kennis toegevoegd worden. Hoe voegden bijvoorbeeld voormalig Staatse ambtenaren zich in het Franse bestel? Hoe bepaalden bijvoorbeeld bepaalde antagonismen die al vóór de Franse inval bestonden de houding van bestuurders in de Franse tijd? Wie werden er beter van de Franse tijd en wie niet? Wat was de rol van de adel en de burgerij in de verschillende fasen van het Franse bestuur?

Over het financiële bestuur van Nedermaas, de kantons en de communes is relatief weinig gepubliceerd. Een belangrijk onderdeel daarvan is de Franse belastingheffing in al haar vormen, van de beleidsontwikkeling en wetgeving in Parijs tot de uitvoering in de verste uithoeken van Frankrijk, die in dit proefschrift uitgebreid aan de orde komt in hoofdstuk 6. Ook aan de controversiële Franse dienstplicht is een apart hoofdstuk 7 besteed, omdat het ingewikkelde en verscheidene malen aangepaste traject van nationale wetgeving tot toepassing op lokaal niveau in Nedermaas en het kanton Wittem/Gulpen nog onvoldoende in kaart was gebracht.

Naast bestuurders was er de veel grotere groep van bestuurden, de *citoyens* in de tijd van het Directoire en steeds meer beschouwd als *administrés* daarna. In hoofdstuk 9 komen de taalsituatie in Nedermaas en de gezindheid van de bevolking jegens het Franse bestuur aan bod. De Fransen waren steeds beducht voor wat zij de *esprit public* noemden. Hierover is de bestaande literatuur niet altijd even duidelijk.

1.4 VRAAGSTELLING

Deze studie heeft antwoorden gezocht bij de vraag hoe en door wie het algemene bestuur werd uitgevoerd in het departement Nedermaas. De onderzochte periode is daarbij in de hoofdstukken 2-5 onderverdeeld in vier verschillende fasen: het overgangsjaar na de verovering (1794-1795), de periode van het Directoire (1795-1799), de periode van Consulaat en Keizerrijk (1799-1813), en de overgang naar de na-Franse tijd (1814). Bij de beschrijving van het Franse bestuur zijn de vier verschillende bestuurlijke niveaus (departement, arrondissement, kanton en commune) in ogenschouw genomen, met hun onderlinge relaties. Steeds is aangegeven welke (grond-)wetten aan het bestuur ten grondslag lagen en welke gevolgen beleids- en wetwijzigingen in Parijs hadden voor de organisatie van het bestuur in Nedermaas. Hierbij wordt de sterke centralisatie van bestuur in de Franse Republiek aangetoond, die nog toenam in het Keizerrijk. Ten aanzien van de bestuurders op departementaal, arrondissements-, kantonnaal en communaal niveau is onderzocht wat bekend is over hun achtergrond en kenmerken. Hoe en waarom werden zij benoemd of gekozen? Wat was de verhouding tussen lokale en geïmporteerde ('Franse') bestuurders? Sommigen kwamen van ver, bijvoorbeeld prefect Roggieri uit Genua en burgemeester Monachon van Maastricht uit Zwitserland. Anderen waren lokale notabelen uit het ancien régime die zich wisten aan te passen, maar er waren ook 'nieuwe mannen' die onder het ancien régime niet aan bod waren gekomen. Wat kan worden gezegd over continuïteit binnen het korps bestuurders, inclusief de continuïteit tussen het ancien régime vóór 1795 en de Franse tijd, tussen het Directoire en het Consulaat/Keizerrijk, en tussen de Franse tijd en het geallieerde bestuur, tot 1 augustus 1814? In de archieven zijn heel veel brieven beschikbaar, maar de meeste zijn ambtelijk of officieel. Persoonlijke brieven, dagboeken of andere meer persoonlijke documenten, zoals het verweerschrift van Charles Clément Roemers of het dagboek van pastoor Van Postel dat door Tagage werd gebruikt, zijn maar weinig voorhanden. Toch is getracht uit archivalia gedachten en motieven van bestuurders in Nedermaas te achterhalen.

In de hoofdstukken 6-9 zijn bepaalde bestuurlijke onderwerpen nader uitgewerkt. Speciale aandacht is besteed aan het belastingstelsel (hoofdstuk 6) en de militaire dienstplicht (hoofdstuk 7), die het lokale bestuur veel hoofdbrekens bezorgden. In hoofdstuk 8 is getracht de vraag te beantwoorden in hoeverre het mogelijk is om bestuurders van Nedermaas in de Franse tijd groepsgewijze onder te brengen in een aantal herkenbare categorieën. Ten slotte zijn in hoofdstuk 9 de vragen aan de orde hoe de bevolking reageerde op het Franse bestuur en hoe de communicatie tussen beiden verliep.

1.5 AFGRENTZING

Het departementale bestuur en de departementale bestuurders van Nedermaas zijn gedurende de hele periode 1794-1814 bestudeerd. Voor de illustratie van de drie bestuurslagen beneden het niveau van het departement (arrondissement, kanton en commune) is een keuze gemaakt. Het arrondissement kreeg pas onder het Consulaat betekenis als bestuursniveau. Nedermaas kende drie arrondissementen: Maastricht, Hasselt en Roermond. Ter illustratie van bestuur en bestuurders op arrondissementsniveau is in deze studie vooral het eerste arrondissement (Maastricht) bestudeerd. Voor het kantonnale niveau, dat onder het Directoire zijn grootste invloed had, maar ook daarna een rol speelde, is vooral het kanton Wittem gekozen dat in februari 1796 begon te functioneren, en dat in 1802 met enkele gemeenten werd uitgebreid tot het kanton Gulpen. De nadruk van de bestudering van het gemeentelijke bestuursniveau ligt op de zes gemeenten van het kanton Wittem (Gulpen, Margraten, Slenaken, Vaals, Wijlre en Wittem) en vanaf 1802 op de elf gemeenten van het kanton Gulpen (dezelfde zes plus Mheer, Noorbeek, Oud-Valkenburg, Schin-op-Geul en Strucht). Dit heeft vergelijking met andere departementen, arrondissementen, kantons en gemeenten niet uitgesloten.

Een andere beperking van het onderzoek was dat het betrekking had op het algemene en het financiële bestuur, maar niet op de gerechtelijke en kerkelijke organisaties. Dat is een keuze die is gebaseerd op eigen voorkeur en mogelijkheden, zoals ook andere studies zich beperken tot deelgebieden, bijvoorbeeld het onderwijs of de taalsituatie. Voor de gerechtelijke organisatie in de Belgische departementen kan men terecht bij de studie van Logie, en voor specifieke aspecten van de situatie in Nedermaas bij Hardenberg en Berkvens. De wederwaardigheden van de katholieke kerk en de katholieken in Nedermaas in de Franse tijd komen in veel publicaties aan bod. De la Haye schreef een hoofdstuk over de Franse tijd in *Bisdom langs de Maas*,¹⁸ maar een afgeronde studie lijkt nog te wachten op een onderzoeker. Van het militaire bestuur is in de onderhavige studie alleen de Franse dienstplicht nader bestudeerd die vanaf 1798 met veel moeite werd ingevoerd. Specifieke beleidsterreinen zoals de economie, het onderwijs, de zorg voor zieken en armen, openbare werken en grondgebruik (landbouw, veeteelt en bosbouw) komen alleen zijdelings ter sprake.

1.6 PRIMAIRE BRONNEN

De belangrijkste archiefbron voor het hier beschreven onderzoek was het zogenaamde Franse Archief (03.01, inventarisnummers 1 tot en met 5006) van het Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL) te Maastricht. Dit archief beslaat 342 strekkende meter en is in de jaren 1939-1944 geïnventariseerd en van een uitgebreide inleiding voorzien door H. Hardenberg en F. Nuyens.¹⁹ Het Franse Archief is door hen ingedeeld in acht hoofdafdelingen en een aantal bijlagen. De hoofdafdelingen hebben geen chronologische volgorde in de zin dat de eerste hoofdafdeling begint bij het begin van het Franse bestuur in 1794 en de achtste hoofd-

¹⁸ De la Haye, 'De Franse Tijd', 343-377.

¹⁹ Hardenberg, *Inventaris (1946)*, xvi-ciii.